

A hit határai

Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750. Szerkesztette: Andor Eszter és Tóth István György. Budapest, Central European University, European Science Foundation. 2001. 298 old.

A *Frontiers of Faith* egy rendkívül színvonalas tanulmánykötet, mely az azonos című, 2000. március 8. és 12. között Budapesten tartott konferencia előadásait tartalmazza. A konferenciát a *European Science Foundation* és a *Középeurópai Egyetem* (CEU) Történelem Tanszéke közösen szervezte Tóth István György és Heinz Schilling elnököletével. A kötet címe szó szerinti fordításban: *A hit határai. Vallási kapcsolatok és a vallási identitások kialakulása 1400 és 1700 között.*

A „frontier” manapság igen jól hangzó, divatos kifejezés az angolszász szakirodalomban, éppen ezért számos képzettsírtásra ad lehetőséget, melyet azonban tükröfordításban nem érzékelünk. Divatos, mert a kultúrák együttélésének, illetve egymás mellett élésének tanulmányozásához kötődik, továbbá mert eléggé tág ahhoz, hogy a legkülönbözőbb problémák és kérdések kapcsolódhassanak hozzá. Ugyanakkor elméletileg sem köti meg a kutató kezét, bár túl sok támpontot sem ad a kutatáshoz. A közös elméleti nevezőt talán a valós (és konceptuális) határok, illetve az identitásépítés közötti szoros kapcsolatban lehet felmutatni – ezt e kötet bevezető tanulmánya és címe is megerősíti. Ezen a kapcsolaton, a sokat ígérő bevezető tanulmány ellenére, még sincs elég hangsúly a kötet tanulmányaiban. Az identitásépítés mechanizmusainak feszegetése helyett a 25 előadás inkább a kora újkori vallási határhelyzeteket tárgyalja az egymás mellett élő különböző vallások viszonyának, a reformációnak, az ellenreformációnak (vagy katolikus megújulásnak), a hittérítésnek, a miszionárius küldetéseknek és a konfesszió-

nalizmusnak a szemszögéből. Ha elméleti konklúziókra kevésbé törekszenek is a szerzők, a vallási határhelyzet, a vallási identitás nézőpontja a legtöbb tanulmány kérdésfeltevését meghatározza.

Míg a látószög hasonló, a megvizsgált történelmi problémáknak, helyzeteknek a választéka pazar. Európa ebben a kötetben valóban Portugáliától Oroszorszáig terjed, sőt az Ottomán birodalom és a kínai hittérítő missziók tárgyalása során még a Közel- és Távol-Kelet is szóba kerül. A témák változatosságának megfelelően az előadók a legtöbb nagy európai egyetemi központot képviselik – méghozzá többnyire levéltári adatokon alapuló recens kutatási eredményeik színvonalas bemutatásával.¹

Az első tanulmányban *Péter Katalin* a magyarországi reformációnak azt a legelső szakaszát vizsgálja, amikor a vallási határok még elmosódottak és átjárhatók voltak – és nemcsak a társadalom felsőbb körei, hanem az „egyszerű emberek” számára is. Még ha a magyar reformáció kezdeti szakasza egy speciális esetét képezi is az európai reformációnak (gyenge központi hatalom, török veszély stb.), Péter Katalin írása mindenestre arra figyelmeztet, hogy az alulról terjedő reformáció és az egyszerű emberek szabad, felelősségteljes vallási döntéseinek lehetőségét érdemes komolyabban megfontolni. *Heinz Schilling* összefoglaló jellegű tanulmányában az egyház és az állam, a vallás és a társadalom viszonylagos elkülönültségére, és az ezt jelző határok folyamatos újradefiniálására mint a latin kultúrkör egyik legfőbb sajátosságára mutat rá. A határok újírásának legkritikusabb szakasza a 16. század második fele és a 17. század, amikor a megosztottságokat hirtelen min-

¹ Az összes tanulmány megemlézése helyett itt a 25 írásnak csak egy részéről lesz szó, nagyobb hangsúllyal a magyar történetírást érintő esszéken, mint ahogy eredetileg a kötetben – így a könyv változatosságán itt mindenképpen csorba esik.

den korábbinál merevebb határok kezdik jelezni. Ebben a folyamatban egyrészt az egyházak konfesszionális identitásának kiépülése, másrészt a konfesszionális identitásnak a kialakulóban lévő nemzeti (állami) identitással való összefonódása voltak a legfőbb tényezők. Jó példa ez utóbbira, hogy a vallási purizmusra törekvés úgy a katolikus spanyoloknál, mint az evangélikus svédéknél a nemzeti identitás szerves részévé vált.

Az erős konfesszionális identitás előbb-utóbb a misszionáriusoknál is megjelent. Erre példa *Ronni Po-Chia Hsia* tanulmánya a kínai misszió tevékenységéről. Míg a 16. században a missziót a humanista jellegű párbeszéd szelleme hatotta át, és ennek megfelelően a mozgalom – mely térítési céljait gondosan palástolta – rendkívüli népszerűségnek örvendett, a 17. századtól a párbeszéd egyre inkább katekizmussá redukálódott, és a kizárólag a térítési sikerhányadosra koncentráló misszionáriusokat a kínai állam lassan teljesen visszaszorította. Magyarországon már lényegesen nagyobb sikereket könyvelhetett el a katolikus misszió magának – derül ki *Tóth István György* kutatásából –, bár ezt itt sem elsősorban a kulturális párbeszéd magas szintjének köszönheték. Egyrészt ügyesen építettek a mágikus szellemekbe és tárgyakba vetett hitre (látványos ördögűzések, amulettek osztogatása stb.), másrészt a térítők mágikus és tudományos gyógyító képességei rendkívüli vonzerővel bírtak az orvosokban szűkölködő arisztokráciára, és így könnyebben kialakultak a (felülről lefelé irányuló) térítő munka feltételei. A Balkánon zajló gyors és tömeges térítések tudománytörténeti hitével szemben foglal állást *Dávid Géza* tanulmánya a vidéki lakosság vallási hovatartozását ismertető regiszterek elemzésével. *Fodor Pál* írásából viszont kiderül, hogy a Hódoltságban a Balkánnal szemben vallási kérdésekben is kiváltságos helye volt az Ottomán Birodalomban. A szerző részletesen elemzi, hogyan változik a török hatóságok hozzáállása a vallási kérdésekben, hogyan váltja fel a kezdeti kíváncsiságot és viszonylagos toleranciát a *status quo* megőrzésének kizárólagos szándéka és a haszonleső közöm-bőség. A tolerancia azonban itt is csak

részleges volt – figyelmeztet *Fodor Pál* –, és nem egy következetes vallási elgondolásból fakadt. Ezt nem így gondolta számos korai nyugat-európai, akik a vallási viszályok ellenpéldájaként előszeretettel hivatkoztak a toleráns iszlámra. *Kontler László* azt vizsgálja, hogy az állam és vallás viszonyát újragondolni kívánó angol íróknál az az elképzelés, hogy az iszlám egy toleráns és racionális vallás, hogyan válik érvvé az államnak a lelkiismeretet kontrolláló tevékenységei ellen.

Európa mediterrán felében az ellenreformáció rendkívül sikeresen őrizte és erősítette meg a vallási határokat. Ezzel a folyamattal három tanulmány is foglalkozik. *Giovanni Muto* és *José Pedro Paiva* a 17. századi nápolyi, illetve portugál társadalom gyors klerikalizálódását mutatja be. Portugáliában az ellenreformáció normatívái sikeresen szabályozták és egységesítették az egyházi életet, így az egyházi és világi társadalom közötti határvonal ismét markánsan kirajzolódott. A korábbi „nemzeti” ideológia, mely Portugáliát mint a katolikus hit édenkertjét igyekezett ábrázolni az ellenreformációt egyrészt elősegítette, másrészt maga is megerősítést nyert. A mediterrán országok sikeres ellenreformációját és viszonylagos immunitását a reformáció eszméire nem a mediterrán társadalmak sajátos konstellációjával, karakterisztikumaival kell hogy magyarázzuk – ahogyan azt *Fernand Braudel* tette –, hanem sokkal kézzelfoghatóbb történelmi eseményekkel: mindenekelőtt az inkvizícióval – állítja *Francisco Bethencourt*. A kikeresztelkedett zsidók ellen létrehozott spanyol inkvizíció már javában működött, amikor a reformáció eszméi elérik a spanyol társadalmat, de a római inkvizíció hatékonyságát sem lehet alábecsülni – derül ki tanulmányából. A vallási határok megmerevedése alól egyedül Anglia és Hollandia jelentett félig-meddig kivételt. Bár a hatalom mindkét országban a katolikusok és a protestánsok közötti határvonalak erősítésére törekedett, sikere csak részleges volt. A katolikusok hátrányos helyzete Hollandiában nem korlátozta tanulmányi lehetőségeiket – mutat rá *Stefan Ehrenpreis* cikke, míg *Olga Dimitrieva* azt

a sikertelen erőfeszítést követi nyomon, melyet az angol központi hatalom tett a helyhatóságok katolikusoktól való megtisztítására, és melyet a *gentry* helyi összefonódása akadályozott meg.

További tanulmányok említése helyett álljon itt még két, viszonylag mellékes észrevétel. Az egyik a könyv elérhetőségére vonatkozik: telefonon megtudtam, hogy Budapest nagyobb könyvesboltjaiban az általam recenzált könyv nem kapható. Sajnos a Könyvtárellátó Kht. sem terjeszti, sőt még a CEU könyvesboltjában sem lelhető fel.

Pedig, mint láthatjuk, az angolul tudó hazai történészközönség számára egyáltalán nem érdektelen kötetről van szó. A másik megjegyzés a könyv borítójára vonatkozik: még ha nem is kifejezetten piaci termékről van szó, öröm, ha egy jó könyvnek a megjelenése is esztétikus. Mindkét szempont arra utal, hogy a tanszéki kiadásnál mindenképpen üdvözítőbb lett volna valamelyik könyvkiadóval társulni.

Almási Gábor